

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2023 Vol. 4

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2023 Vol. 4

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxl (Germaniya)

Isa Habibeyli (Ozarbayjon)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Vahit Turk (Turkiya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyung Oh (Koreya)

Nazef Shahrani (AQSh)

Boqijon To'xliyev

Muhammadjon Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkiya)

Qosimjon Sodiqov

Zulxumor Xolmanova

Mustafa O'ner (Turkiya)

Nurbay Jabbarov

G'aybulla Boboyorov

Kimura Satoru (Yaponiya)

Imran Ay (Turkiya)

Aftondil Erkinov

Nadir Mamadli (Ozarbayjon)

Rashid Zohidov

Otabek Jo'raboyev

Bulent Bayram (Turkiya)

Qo'ldosh Pardayev

Nodirbek Jo'raqo'ziyev

Oysara Madaliyeva

Hilola Nazirova

MUNDARIJA**MATNSHUNOSLIK****Rashid Zohidov**

"Unvonul hayon" da "javoni'ul kalim" uslubi 4

Aynur Saydova

"Kodeks Kumanikus" da Folklor Nümunalari 19

Shuhrat Hayitov"Boburnoma" ning qo'lyozma va
tarjimalari xususida 31**Ozoda Tojiboyeva**Alisher Navoiyning "Favoyid ul-kibar" devoni
manbalari, matniiy tadqiq tarixi 46**ADABIYOTSHUNOSLIK****Usmon Qobilov**Tavhid, nubuvvat va badiiy tavsif masalasi
tadqiqiga doir 61**Ahadjon Muhammadiyev**Muqimiy va Muhyi "Sayohatnoma" larida an'ana
va o'ziga xoslik 82**Gulzoda Soatova**Oltoy hayoti va ijodi haqida ba'zi
mulohazalar 97**LINGVISTIKA****Feada Samadbek**Afg'oniston o'zbek tili fonetikasida assimilyatsiya
hodisasi 109**Ehsanullah Quvonch**Temuriylar davridan XX asr boshlarigacha
Afg'oniston hududida o'zbek adabiy tili rivoji 120

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY

Ozoda Tojibaeva

EDITORIAL BOARD

Karl Rechl (Germany)

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)

Seyhan Tanju (Turkey)

Almaz Ulvi (Azerbaijan)

Benedek Peri (Hungary)

Vahit Turk (Turkey)

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyung Oh (Korea)

Nazif Shahrani (USA)

Bakijan Tukhiev

Mukhammadjan Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkey)

Kasimjan Sadikov

Zulhumor Kholmanova

Mustafa O'ner (Turkey)

Nurbay Jabborov

Gaybullah Babayarov

Kimura Satoru (Japan)

Imran Ay (Turkey)

Aftandil Erkinov

Nadir Mamadli (Azerbaijan)

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bulent Bayram (Turkey)

Kuldosh Pardaev

Nodirbek Jurakuziev

Oysara Madaliev

Hilola Nazirova

CONTENTS**TEXTOLOGY****Rashid Zahidov**

Javami'ul Kalim" style in "Unvonul-Bayan" 4

Aynur SaydovaExamples of Folklore in *Codex Cumanicus* 19**Shuhrat Hayitov**Regarding the manuscripts and translations of
"Boburnoma" 31**Ozoda Tojiboeva**Sources of Alisher Navoi's divan "Favoid ul-kibar",
history of textual research 46**LITERATURE****Usmon Kobilov**On the Study of the Problem of Tawhid, Prophecy
and Artistic Description 61**Ahadjon Muhammadiyev**Tradition and originality in Mugimiy and Muhiy
"Sayohatnoma" 82**Gulzoda Soatova**Some remarks about the life and work
of Altay 97**LINGUISTICS****Feada Samadbek**The phenomenon of assimilation in the phonetics
of the Uzbek language of Afghanistan 109**Ehsanullah Quvonch**The development of the Uzbek literary language in
Afghanistan from the Timurid period to the early
20th century 120

MATNSHUNOSLIK

TEXTOLGY

**“Unvonul bayon” da “javomi’ul kalim”
uslubu**Rashid Zohidov¹**Abstrakt**

Ushbu maqolada yuz yillardan beri ilm toliblari suyib o’qib kelayotgan “Unvonul bayon” kitobining ilk marta arab tilidan ona tilimizga tarjimai va sharhi haqida, jarayonda kechgan ilmiy-ijodiy izlanishlar, yondashuvlar xususida yangi, muhim ma’lumotlar berilgan. Kitob muallifi misrlik adib Abdulloh Shibraviy XVII-XVIII asrlarda kalom, hadis, fiqh, usuli fiqh ilmlarida yetuk olim bo’lishi bilan birga, o’z zamonasining nazmiy devon tartib bergan mumtoz shoirlaridan, adab ilmi bo’yicha risolalar bitgan. U o’z davrining bayonda mazmun va shakl uyg’unligini his qilish malakasiga ega insonlaridan bo’lib, bu imtiyoz adibga “javome’ul kalim” uslubini o’zlashtirishga imkon bergan.

Kalit so’zlar: *kalom, hadis, fiqh, usull fiqh, bayon ilmi, adab ilmi.*

Kirish

Shayx Abdulloh Shibraviyning “Bayon manzili va zehnlari bo’stoni, hikmatlar haqida nasihatlar to’plami” (عنوان البيان و بستان) kitobida insoniy madaniyat va islomiy odob-axloq qoidalari aniq va yorqin bir ko’rinishda taqdim etilgan. Bu aniqlik va yorqinlik nasihat va hikmatlar to’plami bo’lgan mazkur kitobning muvaffaqiyatini ta’minlagan xususiyatlardan biridir. Zamonlar sinovidan o’tgan ibratli tajribalar, hikmatlarga yo’g’rilgan tarix bag’ridagi bu manzillarni tanib, sahifadan sahifaga ichkariroq kirayotgan inson qachonlardir yo’qotgan narsasini topganday quvonchga to’ladi... oysiz, yulduzsiz zimiston tun bag’rida adashib charchagan yo’lchiga uzoqdan “yilt” etib bir nur ko’rinsa, bu nur uni umid chirog’i bo’lib o’ziga chorlamaydimi, bu umid unga tetiklik, kuch-quvvat bag’ishlamaydimi, bu ishonch, bu quvvat uni najotga

¹ *Rashidov Zohid Fozilovich* – filologiya fanlari doktori, professor, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o’zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: rzohid1@navoiy-uni.uz.

ORCID ID: 0000-0002-6521-5219

Iqtibos uchun: Rashidov, Z. F. 2023. “Unvonul bayon” da “javomi’ul kalim” uslubi”. *Oltin bitiglar* 4: 4 – 18.

eltmaydimi?!

"Unvonul bayon" kitobi bilan yaqindan tanishish asnosida ko'ngilda shunday taassurotlar kechdi (Kitob tolibi ilmlar orasida muktasar holda "Unvonul bayon" nomi bilan mashhur bo'lgan). Bu bejiz emas. Kalomdagi i'joz² maqomi Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalom so'zlariga ham ko'chganiga hadisi shariflar guvoh. Rasululloh sollallohu alayhi va sallamning hadislarini Qur'oni karimda hikmat deya zikr etilgan. Hikmat *"javome'ul kalim"* (qisqa lafzda ko'p ma'nolarni jamlash) uslubi orqali namoyon bo'lgan. Bu ne'mat Ollohning mahbub Payg'ambari Muhammad alayhissalomga berilgan edi. Ushbu kitobda ham ayni uslubga muhabbat seziladi. Ayni muhabbat ta'sirlanish samarasini ta'minlaganiga ham shubha yo'q.

Kitob muallifi Abu Muhammad Jamoliddin Abdulloh ibn Muhammad ibn Omir ibn Sharafiddin Shibraviy (vafoti – hijriy 1171 sana, milodiy 1757-yil) kalom, hadis, fiqh, usuli fiqh ilmlarida yetuk olim bo'lishi bilan birga, o'z zamonasining nazmiy devon tartib bergan mumtoz shoirlaridan, adab ilmi bo'yicha risolalar bitgan, bayonda mazmun va shakl uyg'unligini his qilish malakasiga ega insonlardan edi. Tabiiyki, bu imtiyoz adibga *"javome'ul kalim"* uslubini o'zlashtirishga imkon bergan. Muallif mo'jaz jumlada insonning o'zi bilan o'zi va atrofdagilar bilan munosabatidagi nozik nuqtalarni bo'rttirib, zarrabin ostida ko'rsatar ekan, bu sirli joziba o'quvchini o'ziga tortadi, qo'yib yubormaydi, mutolaa-dan uzilolmaydiz...

Albatta, bu tavsiflar – arabcha matnni o'qish davomida olingan taassurotlar. Agar aslyatdagi mazmun, ruh, kayfiyat tarjima matnida ham uyg'un namoyon bo'lsa, bu tarjimonning yutug'i. Shu o'rinda tarjima jarayoni bilan bog'liq, xususan, mumtoz arab tilidagi matnlar tarjimasida malaka malakasiga taalluqli ayrim fikrlarni aytishga ehtiyoj sezilyapti.

Ma'lumki, Islomning bosh manbayi muqaddas Qur'oni karim arab tilida nozil bo'lgan. Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalom ham arab tilida gapirganlar. Arab tili mukammallikda tengsiz ekani-ga shubha yo'q. Bu til asrlar davomida shu darajada takomillashgan asosga ega bo'ldiki, ilohiy hikmat natijasi o'laroq, lisoniy tizimdagi eng kichik o'zgarishgacha har bir holat uchun muayyan qonuniyat, aniq qoida ishlab chiqildi. Arab tilida qoidaga bo'yinsunmaydigan

² I'joz – o'jiz qoldirish. Aliy ibn Muhammad al-Jurjoni Hanafiyni "Kitobut ta'rifot" kitobida ta'rif berilishicha, gapdagi i'joz ma'noni eng balig' (yetuk) yo'l bilan ifodalash [88].

holat yo'q. Har bir o'zgarishning asosi, tegishli izohi bor. Aslida, arab tilini o'rganishning qiyinligi, balki osonligi ham shunda.

Arabiy matnni o'zga tilga o'girayotgan tarjimon, avvalo o'sha qonuniyatlardan xabardor bo'lishi talab etiladi. Jumladagi har bir so'zning lug'aviy ma'nosini bilish matn mazmuni hali to'la anglandi, degani emas. Asar va uning muallifi haqida butun tasavvur hosil bo'lmaguncha tarjimaning to'g'riligi ishtibohli bo'ladi. Shuning uchun ham bir satr, jumla, xatboshini o'qib chiqish bilan kifoyalanmasdan, balki butun boshli bo'limni o'qib, tushungandan so'nggina tarjimaga urinish ishonchliroq yo'ldir. Chunki matn ruhi qismda emas, butunda aks etadi. Matn ruhi anglansa, so'zlarni o'rni-o'rniga qo'yish osonlashadi. Aks holda, mazmun talab qilgan so'zning boshqa muqobili tanlanib, ma'no xiralashadi.

Bu vaziyatda boshqa og'riqli nuqta ham bor. Tarjimon arabiy matnni butun nozikliklari bilan tushunib, his qilib, mazmunni ona tilida u darajada bera olmasa-chi?! Bunday holatda, o'z tilining tarixidan bexabarlik, ona tilining tabiatini his qilmaslik hech kimga uni kamsitish huquqini bermaydi. Chunki ona tili har bir millatga Yaratuvchi tomonidan ato etilgan. Olloh taolo "Hujurot" surasining 13-oyatida aytadi: *"Ey insonlar, darhaqiqat, Biz sizlarni bir erkak (Odam) va bir ayol (Havvo)dan yaratdik hamda bir-birlaringiz bilan tanishuvinglar (do'st-birodar bo'lishinglar) uchun sizlarni (turli-tuman) xalqlar va qabila-elatlar qilib qo'ydik"* [Qur'oni Azim muxtasar tafsiri, 2019, 766].

Demak, har bir xalq, qabila, elat o'zining tarixi, urf-odatlar, tili, boringki, o'zligini belgilaydigan xos xususiyatlari bilan yaratilgan. Yaratilish jihatidan biror tilning boshqa tildan ustunligi yo'q. Shu o'rinda rahmatlik ustozimiz Shayx Alouddin Mansur hazratlarining shaxsan o'zlaridan eshitganimiz bir ajib holat xotirga keldi. Ko'p jildlik Qur'oni Azim tafsiri bilan mashg'ul kunlarning birida ustozimiz qaysidir oyat izohida arabchadagi bir so'zning o'zbekcha muqobilini rosa izlagan ekanlar. "Holbuki, – deydi ustoz, – o'sha arabcha so'zning to'rt-beshta o'zbekchadagi ma'nodoshini topdim, lekin hech ko'ngilga o'tirmayapti. Ancha izlandim, vaqt allamahol bo'lib ketdi, lekin men izlagan so'z hech topilmayapti, namozlarimda ham so'radim. Kun-u tun xayolimdan ketmagan noma'lum so'z o'yida boshimni yostiqqa qo'ydim. Ertalab bomdodga uyg'onganimda tilimda bir so'z aylanardi. Avvaliga anglolmadim, balki e'tibor ham bermadim. Namozni o'qib bo'lganimdan so'ng xonamga kirdim, haligi so'z hamon tilimda aylanardi. Tafsirni to'xtagan joyidan davom qildirish maqsadida sahifaga ko'zim tushishi

bilan nimadir "yarq" etib ochilganday bo'ldi. Subhanolloh, kecha izlay-izlay topolmaganim – ertalabdan beri tilimda aylanayotgan mana shu so'z ekan! Bir so'zning boshqa tildagi so'zga ma'noda bu darajada muvofiq kelishidan o'shanda qattiq hayratlanganman..." Keyin ustozning shunday degani hech esimdan chiqmaydi: "O'zbek tili qashshoq emas, biz qashshoqmiz. Tilimizda hamma holat uchun so'z bor, faqat uni izlab topish kerak, topolmasangiz, tilda ayb yo'q, ayb o'zingizda. Olloh – odil Zot. Ollohning adli dunyodagi barcha tillar uchun barobardir..." Rahmatlik ustozimizda til bilan bog'liq bunday nozik va ibratli kuzatishlar ko'p edi. Qolaversa, o'zbek tilining naqadar boyligini "Qur'oni Azim tafsiri" misolida amalda ko'rsatib ham qo'ydilar.

Demak, tarjimon ona tilini tarjima qilayotgan ajnabiy tildan kam bilmasligi, balki ko'proq bilishi kerak. Shundagina, avvalo, o'zi tarjima qilayotgan matn muallifining haqqini, qolaversa, tarjimaga muhtoj o'quvchilarning haqqini ado qilgan bo'ladi. Misol uchun, arab tilida fasohat va balog'at bilan, "javomi'ul kalim" uslubida, yuksak maqomda izhor qilinayotgan fikr nega o'zbek tilida no'noq ifodalanishi kerak?! To'g'ri, asliyatdagi shakl va mazmun uyg'unligidan tomgan shirani tarjima qilinayotgan tilda aynan berish mushkil, aksar imkonsiz ish. Ayniqsa, nazmiy matnni, saj'li nasrni o'girishda mushkillik chandon ortadi. Lekin nima bo'lgandayam, bu tarjimaning asliyatdan uzoqlashishiga, tarjimonning erinchoq va no'noqligiga uzr bo'lolmaydi. Matoning asl qiymatli tomonini teskari o'girib, astardan libos tikiladimi? Agar shunday qilinsa, bu umumiy qoidaga xilof ish bo'ladi va urf buziladi.

"Unvonul bayon" kitobi tuzilishi, nusxalari

Endi "Unvonul bayon" kitobining umumiy xarakteri va tuzilishi, kitobning ushbu tarjimaga asos bo'lgan nusxalari va ularning tahqiqi, shuningdek, matnni sharhlash jarayoni bilan bog'liq ayrim jihatlar haqida to'xtalsak. Yuqorida asar muallifi Abdulloh Shibraviyning Islom olamida tanilgan olim va adib ekani, mazkur kitobining mavzu doirasi haqida bir qadar ma'lumotlar berildi. Qo'shimcha qiladigan bo'lsak, "Unvonul bayon..." kitobi tarkibiy tuzilishi va mavzu doirasiga ko'ra, adabiy-ma'rifiy asardir. Shuning uchun bu manba "makorimul axloq" sifatlarini paydo qilishga muhabbat, nafsni poklashga himmat, adabiy zavqni oshirishga rag'bat uyg'otadigan qo'shimcha adabiyot sifatida qadimdan madrasa va undan keyingi ta'lim bosqichlarida o'qitilgan va hanuz o'qitib kelinmoqda. Shuning uchun bu kitobning nusxalari

sal kam ikki yuz yildan beri qayta-qayta nashr qilinib, dunyoning aksar islomiy ilm dargohlarida ixtiyoriy adabiy manba sifatida ta'lim jarayoniga joriy etilgan. Hijriy 1275 (milodiy 1858) yilga oid qadimiy nusxa Misrda tab' qilingan. Shuningdek, 1282/1865 yil; 1287/1870-yil; 1291/1874-yil; 1300/1882-yil; 1305/1887-yil; 1317/1899-yilga oid nusxalar ham Misrda nashr etilgan.

Biz iste'foda etgan matn hijriy 1430, milodiy 2010-yilda Bayrutda chop qilingan, Muhammad Xayr Ramazon Yusuf tomonidan tahqiq etilgan nusxa bo'lib, muhaqqiq bu nashrga ikkita qadimiy nusxani asos qilib olgan. Birinchisi, tab' qilingan yili noma'lum bo'lgan 160 sahifadan iborat qadimiy nusxa. Bu nusxani muhaqqiq shartli ravishda (ق) harfi bilan belgilagan. Ikkinchisi, hijriy 1282, milodiy 1865-yilda Qohirada chop qilingan 102 sahifadan iborat nusxa bo'lib, muhaqqiqning bildirishicha, bu nusxa oldingisiga nisbatan hajman to'liq va nashr sifati yaxshiroq. "Garchi bu nusxa ham biroz xatolardan xoli bo'lmasa ham, – deydi Muhammad Xayr Ramazon Yusuf, – matn tahqiqida ko'proq shu nusxaga suyardim va uni shartli ravishda (ج) harfi bilan belgiladim".

Muhaqqiq mazkur ikki nusxa o'rtasidagi farqlarni, ayrim tushunilishi qiyin lafzlarni, bayt muallifi va baytlarga tegishli manbalarni havolada ko'rsatib borgan va zarur o'rinlarda qisqacha izohlagan. Kitob oxirida الفهارس العامة – "Umumiy mundarija" sarlavhasi ostida sakkiz qismdan iborat tahqiq natijalari ilmiy ko'rsatkichlar sifatida ilova qilingan. Albatta, matnni anglash, uni tarjima qilish asnosida ilmiy ko'rsatkichlardagi ma'lumotlarning foydasi katta bo'ldi, lekin ayrim o'rinlarda Muhammad Xayr Ramazon Yusuf tahqiqi bilan chegaralanmasdan, hijriy 1313, milodiy 1894-yilda Misrda tab' etilgan nusxaga ham murojaat qildik, tafovutli o'rinlarni havolada izohladik.

"Unvonul bayon" kitobining tuzilishi an'anaviy hamd, na't, muqaddima, mavzuga ko'ra ajratilgan yetti bo'lim va xotimadan tarkib topgan. Tarjimada arabiy matn shartli bo'laklarga taqsimlanib, har bo'lakdan so'ng matn tarjimasi berildi, tarjimadagi ayrim so'z va jumlar qavs ichida izohlandi. Matn mazmuni va ruhini o'zbek tilida imkon qadar saqlashga harakat qilindi. Lekin bu jihat arabcha matnni nahv qoidalariga muvofiq so'zma-so'z tarkib qilishda xalal berishi mumkin. Negaki, so'zma-so'z tarkib og'zaki tahsilga asoslangan. Shuningdek, bu o'rinda og'zaki nutq bilan yozma nutq orasidagi keskin tafovutni ham hisobga olish zarur. Og'zaki nutqda ustoz shogird bilan bevosita aloqada bo'ladi, yozma nutqda esa buning iloji yo'q. Shuning uchun ushbu tarjimada ko'proq e'tibor

mazmunni yetkazishga qaratildi, shaklni tanlashda esa izohga hojat sezmaydigan holat ixtiyor qilindi. "Unvonul bayon" adabiy-ma'rifiy manba o'laroq, unda juda ko'plab baytlar keltirilgan. Asliyatga yaqinlik ruhini saqlab qolish maqsadida baytlar nazmiy shaklda tarjima qilindi. Tarjimada mazmunga ko'proq e'tibor qaratilib, qofiya, vazn, turoq, misralar soni kabi unsurlarni belgilashda ayni e'tiborga ko'ra mustaqil yo'l tutildi. Arab tilidan xabardor ilm toliblarining ehtiyojini hisobga olgan holda kitobning ilova qismida baytlarning tahqiqi bilan birga ularning nasriy bayoni ham taqdim etildi.

Tarjima matnidan keyin hikmatlar sharhlandi. Alohida xatboshidan qiyalama (qalin kursiv) harflari bilan boshlangan sharh *izoh* so'zi bilan matn tarjimasidan ajratildi. Sharhlarning tuzilishi va tarkibi qat'iy, barqaror tartibga bo'ysundirilmagan bo'lsa-da, mazmunni ifodalashda nisbatan umumiy qoida joriy qilindi. Ya'ni, hikmatlar izohlanar ekan, avvalo, ularga Qur'oni karimdan, keyin hadisi sharifdan, so'ngra sahobalar va ulardan keyingi ulug'larning so'zlaridan dalillar keltirildi. To'g'ri, bu qonuniyat sharhning boshidan oxirigacha bir tekis joriy bo'ldi, deyolmaymiz. Sababi, Abdulloh Shibraviy hikmat sifatida taqdim etgan matn ichida ko'rinishdan oddiy, izohga hojat yo'qdek tuyuladigan jumlar ham uchraydiki, ba'zan ko'rinishidan kelib chiqib ularni soddaroq izohlagan bo'lsak, ayrim o'rinlarda xuddi shunday soddako'ringan jumlar biz uchun kengroq izohga muhtojdek tuyuldi. Sharhlarning hajmidagi farqlari ham shu sabab bilan bog'liq. Shuning uchun qisqaroq sharhlarda umumiy qoidadan zohiran chekinish hollari kuzatilishi mumkin. Chunki qisqa sharhlarda ham muayyan dalillar keltirilmagan bo'lsa-da, izohlar zahiridagi mazmun oyat, hadislar muqtazosidan tashqarida emas. Balki, shuning uchun bo'lsa kerak, turli makon, zamonlarda yashagan mutafakkir adiblarning qarashlarida bir-biriga juda o'xshash, bir-birini to'ldiradigan muvofiqliklar kuzatiladi. XVII-XVIII asrlarda yashagan Abdulloh Shibraviy to'plagan hikmatlar mazmunining Alisher Navoiy, So'fi Olloyor kabi mumtoz adabiyotimiz vakillarining tafakkur tarziga yaqinligini ayni jihat bilan izohlash mumkin. Demak, haq so'z makon, zamon tanlamas ekan. U qachon va qayerda aytilishidan qat'i nazar, bir xil jaranglab, bir xil ta'sir kuchiga ega bo'laveradi. Sharhda bu hodisaga mumtoz adabiyotimiz, hatto zamonaviy adabiyotimizdan ko'plab misollar keltirildi. Umuman, butun insoniy tafakkurda kechadigan bu ma'rifiy hodisani adabiy an'ana sifatida o'rganish o'ta dolzarb va alohida tadqiqot mavzusidir.

Shu o'rinda sharhdagi matnga yondashuv masalasiga ham bir oydinlik kiritib o'tish zarur. Negaki, bu jihatni ochiqlash, bir tomondan, sharhning xos xususiyatini (individualligini) ko'rsatsa, boshqa tomondan, qaysidir ma'noda shorihning faoliyatini oqlashga hujjat bo'ladi. Matnga yondashuvda qism orqali butunga borish yo'li tanlandi. Ya'ni, sharh umumiy ma'noni kengroq izohlashdan emas, balki jumladagi bitta so'z yoki tushuncha haqida fikr yuritish orqali umumiy ma'no tomon harakatlanishdan boshlandi.

Agar sharh uchun ma'lum so'z yoki tushunchani tanlashdagi belgilovchi omil nimadan iborat, deb so'ralsa, hech bir mubolag'asiz, xolisanlillah aytishimiz mumkinki, bu o'sha paytdagi kayfiyat va holat taqozosidir. Muayyan kayfiyat, holat ta'sirida hikmatga yaqinroq borilgani sayin tafakkurga keng maydon ochilib, yo'l ravonlashdi. Yo'l ravonlashar ekan, tarjima matnidagi qaysidir so'z yoki tushuncha yorqinroq ko'rinib, go'yo matndan ajralib chiqdi. So'ng favqulodda paydo bo'lgan fikr-xulosalar o'sha ajralgan qism atrofida avval kichik, so'ngra kattaroq, keyin yanada kengroq doiralarda yasab, tafakkur jarayoni to butun jumlaning qamrab olguncha davom etdi. Mana shu holatda, turli kayfiyatlar og'ushida "Unvonul bayon" kitobi birinchi uslubining tarjimasini va sharhi nihoyasiga yetdi.

Quyida yetti bo'limdan iborat "Unvonul bayon" kitobining "Muruvvat egalarini kamolga yetkazuvchi komilliklar haqida" deb nomlangan birinchi bo'limidan ayrim namunalar keltiramiz:

مَنْ قَلَّ عَقْلُهُ كَثُرَ هُزْلُهُ.

Aqli oz kishining hazili ko'p.

Izoh. Aql insonga bosiqlik, vazminlik bag'ishlaydigan ne'matdir. Hazil-huzulga berilgan kishida vazminlik o'rnini yengillik egallaydi. Agar hazilkashlik tabiatga aylansa, bunday kimsaning aqli bosiqlikni ko'tara olmaydigan bo'lib qoladi. Umar roziyallohu buning xavfli oqibatidan ogoh etib aytgan edi: "Ko'p kuladigan kishining haybati kamayadi. Hazillashaveradigan kishi hazilni yengil sanaydigan bo'ladi. Kim nimani ko'p qilsa, shu bilan taniladi. Kim ko'p gapirsa, nuqsoni ko'payadi. Nuqsoni ko'paygan kishining hayosi ketadi. Hayo ketsa, taqvo kamayadi. Taqvo kamaysa, qalb o'ladi".

Muhammad ibn Munkadir aytadi: "Onam menga nasihat qilardi: "Bolam, yosh bolalar bilan ko'p hazillashma, qadring ketadi".

Said ibn Os o'g'liga derdi: "Ey o'g'lim! Hurmatli kishilar bilan hazillashma, nafratiga yo'liqasan. Pastkashlar bilan ham hazillashma, senga qarshi jur'atli bo'lib qolishadi".

Kamgaplik – malomatdan eng uzoqlashtiruvchi sifat.

Izoh. Kam gapirgan kishi malomatdan uzoq bo'ladi. Chunki uning sukuti ko'p. Sukut uchun javob berish esa gap uchun javob berishdan osonroq. Kamgaplikning ziddi so'zamollikdir. So'zamollikda xatar bor, jim yurishda salomatlik. Shuning uchun jim yurishning fazilati ulkan. Albatta, jim yurish quruq sukutdan iborat fe'l emas. Unda oxirat g'ami, davomli vazminlik, tafakkur uchun imkon, zikr, ibodat jamlangan. Jim yurgan inson bu dunyoda so'zlar charchog'idan, Oxiratda u so'zlar uchun hisob berishdan xalos bo'ladi. Olloh taolo deydi: *"U (inson) biron so'zni talaffuz qilmas, magar (talaffuz qilsa), uning oldida hoziru nozir bo'lgan bir kuzatguvchi (farishta u so'zni yozib olur)"* (Qof, 18-oyat).

Gap to'rt xil bo'ladi: faqat zarardan iborat yoki faqat foydadan iborat yo zarar va foydadan iborat yoxud zarari ham, foydasi ham yo'q gap. Faqat zarardan iborat gapdan sukut qilish lozim. Zarari va foydasi bor gapdan ham tiyilgan ma'qul, zararidan saqlanish uchun. Na foyda, na zarari bor gap kerakmas, ortiqcha yumushdir. Unga mashg'ul bo'lish vaqtni isrof qilishdan, ayni ziyondan boshqa narsa emas. Demak, to'rtning uchi soqit bo'ldi, biri qoldi. Aslida hamma xatar mana shu birda. Olloh asrasin, o'sha to'rtning biri, ya'ni faqat foydadan iborat gapga riyo, soxtalik, g'iybat va hokazo til ofatlari aralashsa, nima bo'ladi? Foyda bilan zararning chegarasi maxfiylashib, inson xatarlar ichra qolmaydimi?!

Abdulloh ibn Sufyon otasining shunday deganini rivoyat qiladi: "Ey Ollohning rasuli! Menga Islomdagi shunday bir ish haqida xabar beringki, bu haqda Sizdan boshqasidan so'ramayin.

– Ollohga iymon keltirdim, degin. So'ng to'g'ri bo'l, – dedilar Rasululloh sollallohu alayhi va sallam.

– Nimadan saqlanay, ey Rasululloh? – dedim.

Shunda Rasululloh qo'li bilan tillariga ishora qildilar" (Termiziy rivoyati).

Safvon ibn Salimdan rivoyat qilinadi: "Payg'ambar alayhissalom shunday dedilar: "Ibodating eng oson va badan uchun eng yengilini aytaymi? Bu – jim yurish va go'zal xulq!"¹

Payg'ambar alayhissalom aytdilar: "Mo'minning tili qalbida. Agar biror narsani gapirishni xohlasa, qalbi bilan o'ylaydi, so'ng tiliga chiqaradi. Munofiqning tili qalbidan tashqarida, xayoliga kelgan narsani tiliga chiqaradi, qalbi bilan o'ylamaydi" [Xaraitiy rivoyati].

¹ Muttafaqun alayh.

Insonning chiroyi tilning kamolidir.

Izoh. Til – Ollohning ulug' ne'mati, ajib-u latif san'atidir. Garchi u jisman kichik bo'lsa ham, itoati tufayli topadigan savobi yoxud itoatsizligi tufayli sodir etadigan gunohi juda katta. Chunki kufr ham, iymon ham faqat til guvohligida ayon bo'ladi. Kufr va iymon esa toat va isyonning boshlanish hududlaridir. Shu bilan birga, har qanday borlik yoki yo'qlik, ma'lum yoki noma'lum narsaning barchasi til vositasida izohlanadi va har qanday holatda o'sha narsaga til o'zining isboti yoki inkori bilan ro'baro' keladi. Insonni go'zal qiluvchi farosat sifati ham aksar holda til orqali namoyon bo'ladi. Ko'rinishda go'zal tuyulgan kishi befarosatlarcha aytgan bitta so'zi bilan xunuklashadi. Demak, insonning mukammalligi tashqi chiroy bilan emas, tilining kamolga yetgani bilan belgilanadi. Hatto, ajdodlarimiz tilga e'tiborsizlik e'tiqodga salbiy ta'sir etishini ta'kidlaganlar. Hasan Basriy deydi: "Tilini tiymagan kishining dini mustahkam emas". Avzo'iy aytadi: "Olloh rahmatiga olsin, Umar ibn Abdulaziz bizga maktub jo'natdi. Unda shunday yozuvlar bor edi: "Kimki o'limni ko'p eslasa, dunyoning oziga rozi bo'ladi. So'zi bilan amali muvofiq kishi oz gapiradi..." Yana shunday deyiladi: "Jim yurgan kishi o'zida ikkita fazilatni jamlaydi: dinda salomatlik va do'stni tushunish". Muhammad ibn Vosi' Molik ibn Dinorga dedi: "Ey Abu Yahyo! Inson zotiga tilini saqlash (ya'ni, tilni tiyish) dinor-u dirhamlarni saqlashdan mushkulroqdir". Yunus ibn Ubayd deydi: "Tilini o'ylab ishlatadigan (ya'ni avval chuqur o'ylab, keyin, zarurat tug'lsa, so'ylaydigan) birorta odamni ko'rmadim. Holbuki, boshqa amalda bu muvofiqlikni ko'p kuzatdim".

Mumkin bo'lmagan ishga tirishish adashishdir.

Izoh. Agar inson adashishini oldindan bilsa, hech qachon adashmas edi. Xom sut emgan banda "natija chiqib qolar" degan o'y bilan ishga kirishadi, ancha harakatlardan keyin boshlagan ishining imkonsiz ekaniga amin bo'ladi. Bu ko'rko'ronalikning ildizi islomiy tamyiz yo'qligiga borib taqaladi. Islomiy tamyiz – mumkin bo'lgan ish bilan imkonsiz ish o'rtasini ajratib ko'rsatuvchi nur bo'lib, bu nurning manbayi Qur'on va hadisdir. Qalbi bu manbalardan oziqlanib, tabiati hidoyat bilan nurlangan insonlarning fahmi favqulodda o'tkirlashadi. Bunday o'tkir fahm oldida mumkin bilan nomumkin ish xuddi kaftda turganday namoyon bo'ladi. Chunki u Olloh va Rasulining ko'rsatmasini biladi, ishlarini shunga muvofiq

amalgaga oshiradi. Ish xoh kutilgan, xoh kutilmagan holda xotimalansa ham, u taqdirning nasibasidan minnatdor, mana shuning o'zi ulkan natija ekanini butun vujudi bilan his qiladi. Shuning uchun bu fahm egasining mudom har bir ishda muvaffaqiyatga erishayotganini ko'rasiz.

Aksi bo'lsa, insonning butun hayoti adashishdan iborat bo'ladi. Chunki unda tamyiz yo'q, nuqul mumkin ishlar qolib, iloji yo'q ishlarga bosh uradi, oqibatda, muvaffaqiyatsizliklar ichra adashib, boshi berk ko'chaga kirib qoladi.

مَبْدَأُ رَأْيِ الْعَاقِلِ غَايَةُ رَأْيِ الْجَاهِلِ.

Oqil kishi fikrining boshlanish joyi johil kishi fikrining cho'qqisidir.

Izoh. Go'zal va nihoyatda aniq qiyos! Oqillik bilan nodonlikning farqi shu darajada. Nodon qanchalik fikrlamasin, uning yetib borgan eng so'nggi nuqtasi ham nodonlikdan iborat bo'ladi. Oqillik esa ayni nuqtadan keyin, ya'ni johillik tugaganidan so'ng boshlanadi. Alisher Navoiy aytganidek: "Saodatmand agar olim bo'lsa, nodonlar so'zi anga mujibi ibrat va e'tibor. Besaodat johil bo'lsa, olim so'zidin anga or va filhaqiqat, johilliqdin besaodatliqroq ne nima bor?!"

لَيْسَ لِلنَّفْسِ عَوْضٌ وَلَا لِلْأَيَّامِ بَدَلٌ.

Nafasning evazi yo'q, kunlar o'rnini bosadigan narsa yo'q.

Izoh. Nafas – oddiy insoniy o'lchovda, vaqtning kichik bir bo'lagi, kun ham vaqtning kattaroq bir bo'lagi. Olingan nafasni qayta olishning, chiqarilgan nafasni ortga qaytarishning imkoni yo'q. Hayotimizdan o'tkazayotgan har soniyamiz shu darajada bebadal, bebaho ne'mat. Vaqtni zoye' qilish o'limdan shiddatliroqdir. Chunki har olgan nafasda Ollohni zikr etish, Oxiratni yodga olish imkoni yashirin. Vaqtni zoye' qilgan kishi shu imkondan – Ollohning zikridan, Oxiratning yodidan mahrum bo'ladi. O'lim esa kishini boryo'g'i dunyo va dunyo ahlidan uzadi. Shuning uchun ham vaqt biz eng muhtoj bo'ladigan narsadir. Afsuski, eng e'tiborsiz foydalanadigan narsamiz ham vaqtdir.

ظَلَمْتُ بِهَا مَا لَمْ تَعْفَكَ الْعَوَاقِبُ

وَلَا يَوْمُكَ الْآتِي بِكَ أَنْتَ وَآتِي

She'r:

Foydalan zafar quchgan onlaringdan

Modomiki, to'siqlar to'smas ekan.

Modomiki, kunlar qaytuvchi emas,

شَعْرٌ: تَعَفَّكَ مِنَ الدُّنْيَا بِمَسَاعِدِكَ الَّتِي

فَعَا يَوْمُكَ الْمَاضِي عَلَيْكَ بَعَادُ

Bas, kunga ham ishonch yo'q kelayotgan.

She'r muallifi Hasan ibn Shovir ibn Tarxon ibn Hasan ibn Naqib Kinoniy. Kunyasi – Ibni Naqib. Misrning fazilatli shoirlaridan. Ikki jildidan iborat "Devonul maqoti" nomli devon muallifi. Vafoti 687/ 1288-yil. She'rning nasriy bayoni: "Modomiki, to'siqlar yo'q ekan, dunyoning qo'lga kirgan soatlaridan foydalan. O'tgan kuning qaytuvchi emas, kelayotgan kunga esa senda ishonch yo'q".

Izoh. She'rda aytilayotgan "zafar quchilgan onlar" – dunyoning qo'lga kirgan soatlari, hozir kechirayotgan oning, bugungi kuning. Yashayotgan oning ayni payt qo'lingda. Kecha o'tdi va qo'ldan ketdi. Erta esa hali kelgani yo'q, demak u ham qo'lingda emas. Yagona boyliging – bugun, undan foydalanib qol. Modomiki, to'rt muchang sog' ekan, o'lmagan ekansan, vaqtning qadriga yet. Vaqt aslida hayotdir. Hayotni bekorga sovurma, vaqtni boshqara olsang, hayotingni qo'lga olgan bo'lasan. Agar vaqtingni chiroyli tarzda ishlatishni xohlasang, eng muhim narsaga e'tiboringni qarat va unga boringni sarfla. Sening band bo'lganing emas, nima bilan band bo'lganing muhim. Kutayotganlar uchun bir soat juda sekin, qo'rqayotganlar uchun juda tez o'tadi. G'am chekayotganlar uchun bir soat nihoyatda uzun, shod-xurram bo'layotganlar uchun juda qisqadir.

بِالْحِلْمِ يَسُودُ الْإِنْسَانُ وَ بِالْإِجَارِ يَكْمُلُ الْبَيَانُ.

Inson halimlik bilan boshqaruvni qo'lga oladi, bayon qisqalik bilan mukammal bo'ladi.

Izoh. "Rahmonning (suyukli) bandalari yerda tavozu' bilan yuradigan, johil kimsalar ularga (bema'ni) xitoblar qilgan vaqtida ham "Omon bo'linglar" deb javob qiladigan kishilardir" [Furqon, 63-oyat] oyatidagi "yerda tavozu' bilan yuradigan kishilar"dan murod halim zotlardir, deydi Ato ibn Raboh oyat tafsirida. Payg'ambar alayhissalom aytdi: "Ilm va ilm bilan birga sakinatni, halimlikni izlanglar. Sizdan ilm olayotganlarga va sizga ilm berayotganlarga muloyim bo'linglar. Olimlarning qo'poli bo'lmanglar. Aks holda, jahlingiz hilmingizdan o'zib ketadi" [Abu Hurayra rivoyati]. Hasan Basriy deydi: "Ilm talab qilinglar va uni viqor, hilm bilan ziynatlanglar".

Halimlikning ziddi bo'lgan darg'azablik, jahldorlikda so'zlar haddan oshadi, qirg'oqlarni o'pirib toshadi. Hilm esa imkon qadar qisqa so'zlar bilan hosil bo'ladi. Bamisoli, o'zanida sokin oqayotgan daryodek. Shuning uchun bayon qancha qisqa bo'lsa, shuncha hilmga yaqin, qancha hilmga yaqin bo'lsa, shuncha mukammal

bo'ladi. Mukammallik esa bayondan ko'zlangan maqsad – ma'no ravshanligini ta'minlaydi.

لِكُلِّ مَقَالٍ جَوَابٌ وَ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ.

Har bir aytilgan so'zning javobi, har muddatning hisob-kitobi bor.

Izoh. Og'izdan chiqqan har bir so'zga javob berish qiyin. Ayniqsa, so'z amaldan ilgarilab ketgan, axloqiy me'yorlar o'zgargan bugungi kunda. Agar shartli ravishda, so'zni ahd deb anglasak, ahdning ustidan chiqolmasdan mulzam turish xorlikdir. Ko'pgaplik shu xorlikni bo'yinga olish bo'ladi. Bunga rozi bo'lib yashash esa xorlikdan ham tubanroqdir. So'zga javob berish bu dunyoda shunchalik og'ir. Har bir muddat, har bir nafas yozib boriladigan va hisobga tortiladigan Oxiratdagi holatni tasvirlashga esa so'z ojiz! Shunday ekan, bunday xorlikdan qutulishning bir chorasi bor: gapirmang, agar buning iloji bo'lmasa, faqat javob bera oladigan gapingizni ayting, xuddi ulug' imomimiz No'mon ibn Sobit – Abu Hanifa rahimahullohning muhrida yozilganidek: "Aytadigan gapingda xayr bo'lsa gapir, yo'qsa jim bo'l".

Chu No'mon muhrida bul erdi maktub:

"Qulil xoyra va illo faskut", ey xo'b,

مَنْ رَجَعَ فِي هِبَتِهِ فَقَدْ بَالَعَ فِي خُسْتِهِ.

Kim bergan hadyasini qaytarib olsa, o'ta past ketgan bo'ladi.

Izoh. Biz "hadya" deb tarjima qilgan so'z matnda "hiba" deb kelgan. Fiqh kitoblarida hiba muomalasiga maxsus bob ajratilgan bo'lib, uning hukm va shartlari batafsil bayon qilingan. Hiba – birovga evaz talab qilmasdan beg'araz berilgan narsa. Hiba "hadya", "sadaqa", "atiyya" ma'nolarini ham o'z ichiga oladi. Agar bir narsani muhtoj kishiga evazsiz mulk qilib berishdan Olloh taolaga yaqinlik ko'zlansa – sadaqa, kimnidir ulug'lab, mehrini qozonish uchun berilsa – hadya, o'limi oldidan mol ulashish uchun berilsa – atiyya bo'ladi.

Rasululloh sollallohu alayhi va sallam: "O'zaro hadya ulashinglar, o'rtalaringizda muhabbat paydo bo'ladi",- deganlar [Abu Hurayra roziyallohu anhu rivoyati]. Yana bir hadisda aytilgan: "Hadyani qaytarib oluvchi qusgan qusig'ini qayta og'ziga oluvchi itga o'xshaydi" [Ibn Abbos roziyallohu anhu rivoyati]. Garchi arzimas bo'lsa-da, hadyani qaytarish durust emas. Oisha roziyallohu anhodan rivoyat qilinadi: "Payg'ambar alayhissalom hadya olardilar va hadya berardilar".

مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ ضَاعَ رِزْقُهُ.

Kimning xulqi yomon bo'lsa, rizqi tor bo'ladi.

Izoh. Olloh taolo dedi: *"Darhaqiqat, uni (ya'ni o'z nafsini-jonini imon va taqvo bilan) poklagan kishi najot topdi. Va u (jonini fisq-u fujur bilan) ko'mib xorlagan kimsa nomurod bo'ldi"* [Vash-shams, 9-10-oyatlar]. Fisq-u fujur – yomon xulq belgisi. Bunday xulq egasi murodiga yetolmaydi. Har qanday oqil inson dunyoda ham, Oxiratda ham aziz bo'lishni xohlaydi. Rizqning tangligi azizlik emas. Qashshoqlikning kufrga yaqinligi hikmatlarda bayon qilingan. Bunday tang ahvolda kishi ochko'zlik, tama', hasad, alamzadalik kabi kufrga yetaklovchi illatlarga yaqinlashadi. Demak, moddiy va albatta ma'naviy qashshoqligimizning sababi, ko'pincha e'tiborimizdan chetda qoladigan, yomon xulqqa borib taqalar ekan. Shuning uchun ham Yahyo ibn Muoz aytgan: "Axloqning kengligi rizqlar xazinasidir".

الْحَزْمُ فِي الْأُمُورِ أَوَّلَى مِنَ الْغُرُورِ.

Ishlarda hushyorlik g'ururlanishdan yaxshiroqdir.

Izoh. Bahouddin Naqshbandning to'rtta mashhur shiorlaridan bittasi – "hush dar dam", ya'ni har nafasni aql-u hush bilan olish. Agar inson shu hikmatga amal qilib yashasa, hayotida biror ishni tadbirsiz qilmaydi. Avvali va oxirini o'ylab, jarayondagi kutilmagan vaziyatlarga tayyorgarlik bilan boshlangan ish aksar holda kutilgan natija berishi tajribalarda sinalgan. Ammo, ishni qilib bo'lganidan keyin o'ylaydigan kishilarni ko'pincha muvaffaqiyatsizliklarga ro'baro' turganini ko'rasiz. Nima uchun? Sababi, o'ziga ortiqcha baho berdi, g'ururga berildi, yo'q narsalarga suyanib, aldandi. Zero, mag'rurlik aldanishdir.

إِذَا كَثُرَتِ الْأَرْءَاءُ خَفِيَ الصَّوَابُ.

Fikr-u qarashlar ko'paysa, to'g'rilik yo'qoladi.

Izoh. Aslida, to'g'ri fikr bitta bo'ladi. Qolgan fikrlar to'g'rilikda undan pastroq pog'onada yoki umuman noto'g'ri bo'ladi. To'g'ri fikr atrofida shunday fikrlar ko'payib ketsa, eng to'g'risini to'g'riroqlaridan yoki noto'g'risidan ajratish qiyinlashadi. Hatto bunday vaziyatda ahamiyatli ish bilan ahamiyatsiz ishning o'rni almashib qolish xavfi ko'proq. To'g'rilikning yo'qolgani mana shudir.

Xulosa

Adab ilmida mumtoz matnlarga nisbatan "Al-mujazul mo'jiz" (الموجز المعجز) degan ibora ishlatiladi. "O'zi qisqa va ixcham, lekin mo'jizakor" degan ma'noni ifodalovchi bu iboraning birinchi bo'lagi –

"mu'jaz" shaklga, ikkinchi bo'lagi – "mo'jiz" mazmunga aloqador. Har biri nechta gaplarga mazmun bag'ishlaydigan ko'p ma'nolarni bitta jumlagi go'zal tarzda joylash *javomi'ul kalim* deyiladi. Qur'on va hadis boshidan oxirigacha shu uslubda bayon qilingan, shu uslubda qalblarni hayratga solgan, shu uslubda aqlarni lol qoldirgan. Shu uslub, shu san'at jozibasi olim-u ulamoni, adib-u udaboni tinimsiz o'ziga chorlagan, tafakkur qilishga undagan. Abdulloh Shibraviy-ning "Unvonul bayon" to'plamidagi hikmatlar ham ayni uslub namunasidir. O'tgan asrning ikkinchi yarmida ustozimiz Alibeg Rustamiy Navoiy asarlari, xususan, muayyan baytlar, "Xamsa" dostoni sarlavhalari misolida bu uslub tadqiqini zamonaviy shaklda boshlab bergan. Mumtoz adabiyotimiz matnlarini sog'lom asosda tushunishga undaydigan bu an'anani davom ettirish jahon tamaddunida madaniyatlar bemisl tarzda globallashayotgan bugungi davrda yanada dolzarbdir.

Adabiyotlar

Қуръони Азим мухтасар тафсири. 2019. Муфассир Шайх Алоуддин Мансур. Тошкент: Sharq.

Абу Ҳомид Ғаззолий. 2020. *Ихйоу улумид дин*. Тошкент.

Алишер Навоий. 1987– 2003. *Мукамал асарлар тўплами*. 1-20-жилдлар. Тошкент: Фан.

Ал-Қомус. 2017. *Арабча-ўзбекча қомусий луғат*. Тошкент.

الجرجاني الحسيني الحنفی. كتاب التعريفات. دار النفائس، بيروت، ١٤١٠ھ/٢٠١٩م

الزمخشري. أساس البلاغة. دار الفكر، بيروت، ١٤١٠ھ/٢٠٠٩م

السيوطي. كتاب في صفة صاحب الذوق السليم... دار ابن حزم،

بيروت، ١٤١١ھ/١٩٩١م

القزويني. الايضاح في علوم البلاغة. مكتبة المعارف، الرياض، ١٤١١ھ/٢٠٠٩م

عبد الشبروي. عنوان البيان و بستان الأذهان و مجموع نساخ في الحكم. دار ابن

حزم، بيروت، ١٤١٠ھ/٢٠١٩م

محمد علي التهانوي الحنفی. كتاب اصطلاحات الفنون. دار الكتب العلمية،

بيروت، ١٤١٠ھ/٢٠١٩م

“Javami’ul Kalim” style in “Unvonul-Bayan”

Rashid Zohidov¹

Abstract

This article provides new, important information about the first translation and review of the book “Unvonul Bayan”, which has been read by scholars for hundreds of years, from Arabic to our native language, as well as about the scientific and creative researches and approaches that took place in the process. The author of the book, the Egyptian writer Abdullah Shibravi, was a mature scholar in the sciences of kalam, hadith, jurisprudence, and method of jurisprudence in the 17th-18th centuries. He was one of the people of his time who had the ability to feel the harmony of content and form in the narrative, and this privilege allowed the writer to master the style of “javome’ul kalim”.

Key words: *speech, hadith, jurisprudence, method of jurisprudence, science of narration, science of manners.*

References

- Qur’oni Azim muxtasar tafsiri*. 2019. Mufasssir Shayx Alouddin Mansur. Toshkent: Sharq.
- Abu Homid G’azzoliy. 2020. *Ihyou ulumid din*. Toshkent.
- Alisher Navoiy. 1987-2003. *Mukammal asarlar to’plami*. 1-20-jildlar. Toshkent: Fan.
- Al-Qomus. 2017. *Arabcha-o’zbekcha qomusiy lug’at*. Toshkent.
- Al-Jurjani Al-Husseini Al-Hanafi. 1439/2018. *Definitions book*. Dar Al-Nafais, Beirut.
- Al-Zamakhshari. 1424/2004. *The basis of rhetoric*. Dar Al-Fikr, Beirut.
- Al-Suyuti. 1415/1994. *A book about the characteristic of a person with good taste...* Dar Ibn Hazm, Beirut.
- Al-Qazwini. 1426/2006. *Clarification in the sciences of rhetoric*. Knowledge Library, Riyadh.
- Abdel Shabrawy. 1420/2010. *The title of the statement, the garden of minds, and a collection of advice in governance*. Dar Ibn Hazm, Beirut.
- Muhammad Ali Al-Tahnawi Al-Hanafi. 1434/2013. *Arts terminology explorer*. Dar Al-Kutub Al-Ilmiyyah, Beirut.

¹ *Rashid F. Zohidov* – Doctor of Sciences in Philology, Professor, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

E-mail: rzohid1@navoiy-uni.uz

ORCID ID: 0000-0002-6521-5219

For citation: Zohidov R. F. 2023. “Javami’ul Kalim” style in “Unvonul-Bayan”. *Golden scripts* 4: 4 – 18.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo’lyozma manbalar, xalq og’zaki ijodi namunalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo’ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo’lyozmalar yil davomida o’zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o’z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo’lsa, unda qo’lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo’lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo’yicha MS Word menejerini qo’llash lozim.

Barcha qo’lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig’i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o’ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo’lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

100–150 so’zdan iborat o’zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so’zdan kam bo’lmagan kalit so’zlar (o’zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro’yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo’lishi mumkin) 1500 so’zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so’ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo’limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to’q bo’yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o’zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo’lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o’ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi qo’yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma’lumotlar

beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasini qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mymkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mymkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17³]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyatining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 – 133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany:
Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek
matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti.
<http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni:
maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniyl adabiyoti."
Oltin bitiglar 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?."

O'zbekiston adabiyoti va san'ati, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi.
Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va
globallashuv". *New York Times*, 27.02. [http://www.
nytimes.com/28/us/28health.html](http://www.nytimes.com/28/us/28health.html).

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini *"The Chicago Manual of Style, 16th Edition"* qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahiri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: oltinbitiglar@gmail.com
Tel.: +99894 697-97-04

Bosishga 30. 12. 2023-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8

Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot
agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.
Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc)
dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan
ro'yxatga kiritilgan.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77,
+99894 659 94 62